

АНТЫЧНЫ МАТЫЎ ВАНДРОЎНІЦТВА І АСАБЛІВАСЦІ ЯГО МАСТАЦКАГА ВЫЯЎЛЕННЯ Ў ПАЭЗІІ МАКСІМА ТАНКА

Менавіта ў антычнай літаратуры ўпершыню загучалі на поўную сілу матывы вандроўніцтва, беспрытульнасці і кроўнай паяднанасці чалавека з роднай зямлёй. Матывы жыццёвай адысеі і неабходнасці вяртання да спрадвечнага, роднага былі запатрабаваны сусветнай літаратурай. Сапраўды, крыжовымі дарогамі пазначаны гістарычны лёс Беларусі і яе народа. Ужо на самым пачатку жыцця разам з бацькамі-бежанцамі вымушаны быў пакінуць радзіму М. Танк, бо пачалася першая сусветная вайна і Беларусь стала арэнай крывавай трагедыі. Дарэчы, у пошуках шчасця, волі дзядзька паэта Фадзей апынуўся ў Аргенціне. Матывы жыццёвай адысеі сталі вызначальнымі для паэзіі М. Танка на самым пачатку яго творчасці. Прычыны такога настойлівага, дынамічнага імкнення да пераадолення замкнутай прасторы трэба шукаць у драматычным лёсе маладога паэта. Вядома, што ў 1932 годзе М. Танк апынуўся ў Лукішскай турме за рэвалюцыйна-падпольшчыцкую дзейнасць. І, як распавядае М. Арочка, пасля заканчэння следства, «свой выхад на волю да суда акупіў грашовым закладам у 200 злотых» [1, 41]. Кіруючыся элементарным чалавечым інстынктам ратавання, паэт-рэвалюцыянер не з'яўляецца на суд і вымушаны бадзяцца па краіне, хаваючыся ад паліцыі. Выпрабаваннем на пазбаўленне волі было тройчы пазначана жыццё маладога паэта. Нават за спробу пераадолець польска-савецкую мяжу паэт апынуўся ў мінскім астрозе. Невыпадкава адзін са зборнікаў М. Танка атрымаў сімвалічную назву «На этапах». Паводле М. Баярына, «вандруюць толькі лёзныя. Лёзны, найперш, губляе ілюзіі стаўлення да свету. Ён пачынае ўспрымаць свет. Гэта і дае магчымасць вандравання, стварае перспектыву незнаёмага. Застаецца «Я» і «Сусвет». Для лёзнага Танка Сусвет – Беларусь. Гэта ўсё, што ў яго засталася. Яго гоняць «па этапах», і

вандраванне няспыннае» [2, 35]. Крыжовымі дарогамі, па якіх ён ідзе супраць сваёй волі, пазначана і жыццё лірычнага героя давераснёўскай паэзіі М. Танка. Так, псіхалагічна матываванымі ўяўляюцца ацэнка самім лірычным героем сваіх вандровак і інтанацыя стомленага бясконцым бадзяннем чалавека:

*Іду па шляху пясчаным, няроўным,
Кіі і торба песень вандроўных,*

*І ад астрога да астрога плятуць –
Беларусь ты мая, Беларусь!* [3, 99]

Блукаюць ад вёскі да вёскі ў пошуках выпадковага начлегу і прытулку падпольшчыкі-нелегалы, былія палітвязні («Грукаючы ў дзверы», «Спатканне», «Песня кулікоў» і інш.). Жорсткая, халодная зімовая стыхія збівае іх з дарогі, робіць усе намаганні вырвацца са снежнага палону бессэнсоўнай мітуснёй, што нагадвае зачараванае кола. Цяжкасць беспрытульнага лёсу танкаўскіх бадзяг прыкмеціў У. Калеснік: «Найчасцей вандроўніку даводзіцца ісці ў цёмную ноч, у туман – супраць ветру і плыней, адольваць варожыя сілы» [4, 17]. Адчуваецца відавочная псіхалагічная паралель з купалаўскім вопытам асэнсавання гістарычнага лёсу беларусаў у вершы «Паязджане». Аднак танкаўскі лірычны герой натура больш дзейсная, жыццёва актыўная. Таму ён здольны вырвацца за межы наканаванага лёсам, пераадолець грозныя стыхіі.

Вандроўніцкія матывы, матывы жыццёвай адысеі ў давераснёўскай танкаўскай паэзіі звязаны з вобразам птушынага выраю. Найчасцей накірунак палёту птушак супадае з дарогай лірычнага героя («На шляху дзікіх гусей», «Выраі» і інш.). І гэта невыпадкова. Паводле міфалагічных уяўленняў нашых продкаў, вырай – старажытная назва раю; цёплая, заповітная краіна, куды адлятаюць душы памёршых праведнікаў. Выраю могуць дасягнуць толькі птушкі, у якіх ёсць ключы ад яго, а таксама змеі. Такого заповітнага краю, шчасця шукае для свайго народа і лірычны герой М. Танка. Прымусовае вандроўніцтва перарастае ў шчырае жаданне больш блізкага знаёмства са стыхіямі народнага быцця, у імкненне зведаць таямнічы роднага краю. Гэтая чудаўная метамаर्फоза асацыіруецца з семантыкай такой пашыранай у народзе з’явы, як сурокі:

*Ураклі, матуля, сына твайго людзі,
Ураклі загоны і палі,
Як у шоўк вясновы прыбіралі грудзі
Шэрыя бярозы, тапалі.*

*Ураклі і вочы сінія краіны,
І зялёнай руні дываны, –
Нехта ў маё сэрца, сеючы, закінуў
Залатых шлохаі вясны* [3, 123].

Падобна Адысею, што пакараны багамі дзесяцігадовым вандраваннем, свядомасцю і дзеяннем лірычнага героя М. Танка завалодала някідкая прыгажосць і трагічнасць роднага краю. Заканамернай з’яўляецца і назва наступнага зборніка – «Пад мачтай». Трэба адзначыць, што дынаміка, унутраны рух заключаны ўжо ў саміх назвах зборнікаў М. Танка. Птушкі і ў рэальнасці, і ў мастацкім свеце паэзіі М. Танка валодаюць значна большай свабодай дзеяння, чым чалавек («Выраі»):

Следам глядзіш – *столькі ў крылах свабоды!*

*А ўсё ж нават птушкам без болю не кінуць
Чубатых пасёлкаў, шнураў, азяродаў,
Лясоў маёй роднай краіны* [3, 235].

Чалавек не здольны паляцець услед за птушкамі, таму ў давераснёўскай паэзіі М. Танка ёсць ілюзія палёту. Калі не палёту, дык плавання:

*Калі дарогі пашарэюць
І вецер з поўначы мацней
Ў імгле зацягне адысею
З крылатым табарам гусей, –*

*Люблю стаяць пад цяглай соснай,
Нібы пад мачтай залатой,
І плывь туды, дзе звоняць вёсны,
Плыве і край ўвесь за табой* [3, 255].

Даволі часта паэт звяртаецца да прынцыпу мастацкай умоўнасці. Спрадвечна беларускае дрэва – сасна – уяўляецца яму мачтай вялікага карабля – роднай зямлі, што этанакіравана мкне туды, «дзе звоняць вёсны». Вось чаму больш вольна пачуваецца лірычны герой ў плаванні, а не ў палёце, бо кроўна прывязаны да роднай зямлі, – свайго карабля. Рамантычна-авантурную сімваліку вобразнасці паэзіі М. Танка прыкмеціў і М. Баярын: «Калі болей нічога не трымае карабель у порце,

ён сплывае ў вандраванне. Гэта стан няспыннасці руху, хаця той, хто вандруе, застаецца на месцы...» [2, 35]. «Круча, на якой шумеў бор векавы, сасновы» ператвараецца ў сне лірычнага героя з верша «Сон над Нёмнам» (1945) у карабель Хрыстафора Калумба. Ёсць у творы відавочная алюзія на краіну латафагаў з паэмы Гамера «Адyseя». Паводле яе, Адyseй са сваімі сябрамі апынуўся на таямнічым востраве. З мэтай разведкі ён накіраваў трох чалавек углыб вострава. Іх радасна сустрэлі і гасцінна пачаставалі стравой з пладоў лотаса, паспрабаваўшы якую, няшчасныя назаўсёды забылі пра радзіму.

Як вядома, сытасць спараджае нацыянальны нігілізм. Толькі лірычнаму герою сасновая галінка, выпадкова прынесена хвалямі, нагадала пра родны край. Яго адзінокі човен з сасновай галінай на мачце разбіваецца на кручы, з якой і пачаўся сон. У кантэксце палярэдняй танкаўскай творчасці верш вызначаецца думкай аб неабходнасці адкрыцця і матэрыяльных, і духоўных скарбаў на бацькоўскай зямлі. Упершыню набыла канкрэтныя абрысы міфалагема вечнага вяртання, вяртання да сваёй сутнасці, «спадзяванне на вечнае вяртанне да родных каранёў і крыніц, без якіх чалавек зачарсцее, завяне, згубіцца для творчай справы» [5, 244]. Дарэчы, да філасофскага і эстэтычнага асэнсавання міфалагема вечнага Вяртання звярталіся ў свой час антычны філосаф Прокл, сучасныя мысляры М. Эліадэ, М. Хайдэгер і інш.

Агульнавядома, што, пачынаючы з другой паловы 50-х гадоў, геаграфічная прастора вандраванняў М. Танка пашыраецца за кошт шматлікіх яго паездак за мяжу. Своеасаблівай канкрэтнай рэалізацыяй сну лірычнага героя верша «Сон над Нёмнам» сталі шматлікія сучасныя падарожжы да самых розных кантынентаў і земляў планеты. Напэўна, так распарадзіўся лёс, каб паэт кожнай часцінкай свайго цела і душы ўсвядоміў ісціну сваёй фатальнай прывязанасці да роднага краю. Лірычны герой верша «Капры» да болю выразна адчуў прыгажосць і магічнае прыцягненне чужой земляў, аднак вершу бракуе глыбіні асэнсавання гэтай праблемы:

Недзе песня чуваць...

О, цяпер толькі я разумею:

Як прывабна міжземныя

Могучь сірэны спяваць,

Як нялёгка было

Каля іх берагоў праплываць

Нат да мачты прывязанаму

Адyseю [6, 133].

Невыпадкава ўзнікае вобраз Адyseя, трагічнага вандроўніка, што здолеў супрацьстаяць боскаму наканаванню. Бо «вяртанне сусветнага маятніка да нейкага зыходнага пункту непазбежна. У старажытных грэкаў гэта непазбежнасць пагтызуецца ў вандраваннях Адyseя. Перажыўшы ўсе падкопы і спакусы, антычны «блудны сын» вяртаецца ўсё ж такі да роднага парога» [7, 11]. Па сутнасці, прарыў спрадвечнага кола, часавага цыклу, шчыры водгук на прызыў сірэнаў азначаў бы для антычнага героя смерць, дарэчы, як і для лірычнага героя паэзіі М. Танка. Як лічыў Р. Грэйвс, «краіна лотаса, пяхора цыклопа, Бухта Тэлепіла, Эя, гай Персефоны, востраў сірэнаў, Сцыла і Харыбда, Агігія, глыбіні мора, нават заліў Форкія – усё гэта розныя метафары смерці, якой пашанцавала пазбегчы Адyseю» [8, 539]. Смерцю для іх абодвух было б і вечнае расстанне з роднай зямлёй:

Он одиноко сидел на утёсистом бреге, и очи

Были в слезах; утекала медлительно капля за каплей

Жизнь для него в непрестанной тоске по отчизне... [9, 70].

Аказваецца адкрыць Сусвет можна ў такіх простых, звычайных рэаліях роднага наваколля, што толькі, на першы погляд, маюць вузканацыянальнае значэнне. Аб гэтай асаблівасці народнай міфатворчасці гаварыў У. Конан: «Касмічную маштабнасць можна ўбачыць у кроплі дажджу, у коласе, у прыдарожнай бярозе... Гэта добра ведалі паэты, пачынаючы ад старадаўняй Грэцыі. І па-свойму адчувалі ўсе народы-міфатворцы» [5, 239]. Напэўна, таму з такім захапленнем і адказнасцю збіраецца ў падарожжа па роднай мове лірычны герой вершаў «Я гэта люблю падарожжа» (1956) і «Перад вандроўкай» (1967).

Аднак складанасць душэўнай арганізацыі лірычнага героя М. Танка трымаецца на арганічным адзінстве прыцягнення зямных, родных асноў і прагі новых ведаў. Важнымі кампанентамі шчасця, духоўнай асалоды жыцця з'яўляюцца элементы «поту, дарожнага пылу, роднага небасхілу» («Шчасце»). Звычайны кавалак сала, пакладзены ў дарогу маці лірычнага героя верша «Смаленне кабана», стаў адзнакай жыццёвай далучанасці яго да свету народнага быцця. У вышэйшай прыродзе апантанасці вандроўкамі, паходамі прызнаецца лірычны герой верша «Перад дарогай»:

Відаць, я пад сонцам цыганскім радзіўся

Ці мо акрапілі бягучыя воды,

Што ўсе адпачынкi, пагожыя дні ўсе

У жыцці размяняў на вандроўкі, паходы.

*І ўсё гэта дзеля таго, каб
...Нібыта яшчэ раз*

*Я пераканацца хачу, як мне дораг
Пакінуты край, дзе зацеліўся верас
У засені наднарочанскага бору [6, 101].*

Аднак бязмежнасць душы прагне пошуку новых ведаў і ўражанняў. Недарэмна занатаваў на старонках «Дзённікаў» паэт наступнае выказванне Геракліта: «Колькі ні вандраваў бы, граніцы душы не знойдзеш». Такім чынам, іменна душа прымушае чалавека імкнуцца да разгадкі таямніц мікра- і макракосмасу.

Традыцыйны вандроўніцкай танкаўскай паззіі працягваў Л. Дранько-Майсюк. Так напачатку творчай дзейнасці мастака ў зборніку «Вандроўнік» назіраецца амбівалентная сімволіка вобраза дома. З аднаго боку, гэта «прытулак, родны асяродак, з другога – увасабляе трываласць сувязяў, што імкнецца пазбавіцца паэт вандроўнік» («Гэта цень мой вярнуўся дамоў», «Бераг»). Адзнакай гэтай прывязанасці даследчыца Г. Кісліцына лічыць вобраз іржавага ланцуга. У наступнай кнізе «Над пляцам» паэт марыць пра трывалае жылло для сябе і сваіх родных і блізкіх. Прагу вандроўніцтва лірычнага героя Л. Дранько-Майсюка Г. Кісліцына тлумачыць наступным чынам: «Аднак дом, нават самы дасканалы, цёплы і ўтульны, не можа стаць надоўга адзіным вытокаем, што жывіць творчасць. Паэтычнаму духу відавочна замянаюць, здавалася б, пажадання для ўсіх нязручнасць, трываласць, пэўнасць» [10, 24]. Беларусі, нягледзячы на рэаліі і ідэі жыцця і культуры розных народаў, адводзіцца вызначальнае месца і роля.

Адкрыццё новых далягядаў, вечнае вандроўніцтва спрыяе духоўнаму сталенню лірычнага героя, але і пагражае стратай духоўных арыенціраў. Так, пачынаючы з 60-х гадоў, у паззіі М. Танка моцна загучалі матывы віны, пакаяння, глыбока звязаныя з вобразамі пакінутых, асуджаных на вечнае чаканне, блізкіх людзей («Бразнула клямка», «У парэпанай раме дзвярэй», «Апусцелі хаты і ў маёй Пількаўшчыне», «Вяртанне» і інш.). Таму вяртанне – свосааблівая кампенсацыя за падмануты давер («Вяртанне»):

*Калі ў сваёй вандроўцы
Я адлучаюся далёка
Ад радзімы
І ўжо не чую яе
Пеўняў на зары,
Не адчуваю паху яе хлеба,
Не бачу прызыўных яе агнёў,
А ў мае песні пачынаюць залятаць
Чужыя птушкі, воблакі, вятры, –
Як блудны сын, вяртаюся дамоў [6, 342].*

Лірычны герой чакае даравання бацькоў, і ў той жа час «аб новай марыць Адысеі», бо атрыманы ў маладыя гады сурок стаў лёсам, як і творчасць. Заканамерна, што неаднойчы М. Танк параўноўвае сябе з валацугам Адысеям. За гады доўгіх вандраванняў Адысей стаў родным для мора, па першаму закліку якога ён гатовы аддаць сябе на волю хваляў. Пагэтану яго цяжка ўявіць ва ўмовах спакойнага хатняга жыцця. Аселае жыццё было б для яго самаадмаўленнем.

Феномен Вяртання – свайго роду праява агульначалавечага пакаяння, магчыма, і спозненага, але выпакутаванага адказу на выклік гісторыі. Мудрацы ўсіх часоў і культур не спыняліся папярэджваць пра неабходнасць шчырага пакаяння, прызнання ганебных памылак. Гэта і ёсць перадумова «страснай, амаль што ненармальнай цікавасці сучаснага чалавека да гісторыі» (М. Эліадэ). Лагічным бачыцца і параўнанне лірычнага героя самога сябе з блудным сынам, вечным увасабленнем пакаяння. Ідэяна-мастацкі свет паззіі М. Танка кантактуе і з адвечнай мудрасцю, закладзенай у Бібліі. Як тут не згадаць выказванне Ісуса Хрыста: «Якая карысць чалавеку, калі ён набывішы ўвесь свет, страціць душу сваю».

Матыў дакору сабе гучыць і ў вершах «Недзе закінуўшы...» і «Калісьці легкадумна заглыбіўшыся...». Згубіўшы клубок Арыядны, што набывае семантыку сімвала вяртання, заблукаў у лабірынце дзён і пошукаў праўды лірычны герой:

*Недзе закінуўшы
Клубок матчыных нітак,
Плача малы.
Спачуваю яму.
Бо і я, калісьці згубіўшы
Клубок Арыядны,
Ніяк з лабірынта дзён
Не магу вярнуцца
Да свайго юнацтва [11, 392].*

Трагічная метамарфоза здарылася з лірычным героем верша «Вяртанне». Ён стаў чужым дома:

*Знаёмыя аблогі
Над зямлёй,
Знаёмыя чуваць
Раскаты грому,
Знаёмы дым
Над хатаю старой,
І толькі я*

Адзін ім – незнаёмы [12, 106].

Самотна і холадна пачувацца ў родным свеце чужым, аднак жыве ў душы вечнае спадзяванне на тое, «мо раптам выбяжыць з дварышча пёс, пазнаўшы валацугу Адысея». Як вядома толькі верны пёс Адысея, Аргус, адразу пазнаў свайго гаспадара пасля доўгай адсутнасці.

Пенелопа, жонка Адысея, перажыўшы стагоддзі, стала сімвалам жаночай вернасці, вечнага чакання. Такой уяўляецца М. Танку яго жонка, што чакала яго і непакоілася ў часы бурнай і драматычнай маладосці, стала верным сябрам на ўсё жыццё («Як рэстаўратар», «Прасвет»). Пэст з настальгіяй і светлым сумам звяртаецца да часоў маладосці. Пенелопай, у руках якой ажываюць пруткі, «якімі днём вязала сваю пражу, а ўначы – распускала, верачы ў вяртанне свайго Адысея», уяўляецца пэсту то каханая, то яе маці, «што ў мерзлым віленскім пакойчыку // Сядзіць ля грубкі // Са сваім неадлучным коцікам і пераматвае пражу», не даючы закаханым як след памілавацца.

Такім чынам, вандроўніцкія матывы і міфалагема Вечнага Вяртання з'яўляюцца сродкамі выяўлення глыбока патрыятычнай і духоўна цэласнай жыццёвай пазіцыі аўтара.

Літаратура

1. Арочка М. Максім Танк: Жыццё ў паэзіі. – Мінск: Навука і тэхніка, 1984. – 272 с.
2. Баярын М. Паэзія лёзнага чалавека (Максіма Танка) // Крыніца. – 1995. – № 10. – С. 34–35.
3. Танк М. Збор твораў: У 6 т. Т. 1. – Мінск: Маст. літ., 1978. – 526 с.
4. Калеснік У. Максім Танк: Нарыс жыцця і творчасці. – Мінск: Маст. літ., 1981. – 189 с.
5. Конан У. На прасветлым алтары Радзімы. Да 70-годдзя Народнага паэта Беларусі Ніла Гілевіча // Польша. – 2001. – № 9. – С. 232–260.
6. Танк М. Збор твораў: У 6 т. Т. 3. – Мінск: Маст. літ., 1978. – 604 с.
7. Морозов И. Основы культурологии: Архетипы культуры. – Минск: «Тетрасистемс», 2001. – 608 с.
8. Грейвс Р. Мифы древней Греции: [Пер. с англ.] / Роберт Грейвз. – М.: Прогресс, 1991. – 619 с.
9. Гомер. Одиссея. Пер с древнегреч. Н. Гнедича. – М.: Худож. лит., 1986. – 270 с.
10. Кісліцына Г. Арфей, распяты на струнах ліры: Штрыхі да творчасці Леаніда Дранько-Майсюка // Роднае слова. – 1997. – № 10. – С. 15–28.
11. Танк М. Збор твораў: У 6 т. Т. 4. – Мінск: Маст. літ., 1978. – 718 с.
12. Танк М. Мой каўчэг: Вершы, 1989 – 1992. – Мінск: Маст. літ., 1994. – 207 с.

Summary

In this article the attempt of analysis of literary criticism is made, describing the artistic interpretation of wandering motive, which was worked out in antique literature, in picturesque and aesthetic M Tank's system for the first time.

Поступила в редакцию 04.12.03.